

Helalleşmeyi Uzlaşma ve Geçiş Dönemi Adaleti Bağlamında Nasıl Tartışabiliriz?

Yazar: Güneş Daşlı | 19 Aralık 2021

Yazı Dizisi: Türkiye Helalleşmeyi Tartışırken #1

Uzlaşma kavramı ve bir alan olarak uzlaşma çalışmaları (reconciliation studies) Türkiye’de yeterince tartışılmış değil. Genelde kavram, affedip yola devam etmeye ya da taviz vererek anlaşmaya indirgenerek kullanılıyor. Bu yazıda amacım uzlaşmayı bir alan olarak son güncel tartışmalara dayandırarak geniş çerçeveye oturtmak. Bu bağlamda helalleşme kavramını ve bu kavram etrafındaki güncel tartışmaları bu çerçevede nereye yerleştirebileceğimizi anlatıyorum. Bunun yanısıra literatürde çokça tartışılan geçiş dönemi adaleti ile uzlaşma arasındaki ilişkiyi nasıl ele alabileceğimize dair bir öneride bulunuyorum.

Uzlaşma çalışmalarında bütüncül yaklaşım zamanla gelişti. Kavramın çıkışı tarihsel bir geçmişe dayanıyor, örneğin Alman şair Hölderlin 18. yüzyılda yazdığı şiirlerde bu kelime üzerinde durur. Buna mukabil çatışma bağlamında kavramlaştırılması 90’larda ve özellikle de Güney Afrika deneyimiyle birlikte oldu. Güney Afrika’daki geçiş dönemi adaleti (GDA) sürecinde uzlaşma kavramının kullanılması ve tartışılması, kavramın GDA ile birlikte anılmasının da sebebi diyebiliriz. Ancak dağarcığımıza bu bağlamda girmesiyle birlikte, terim Hıristiyanlıktan gelen dini çağrışımından dolayı eleştirildi. Örneğin, uzlaşma alanına psikoloji disiplininin doğru çok kıymetli katkılar yapmış Dan Bar-On bu konuya değinir ve uzlaşmanın dini anlamının ötesinde kullanılmasını önerir.^[1] Sonuç olarak, günümüzde uzlaşma çalışmaları çok disiplinli bir alan olarak tanımlanıp

özellikle siyaset bilimi, hukuk, teoloji ve psikolojinin kesiştiği çatışma dönüşümüne ait bir kavram olarak ele alınmaktadır.

Peki uzlaşma çalışmaları, anlam ve içerik olarak yakın olan geçmişle hesaplaşma, GDA, barış inşası gibi alanlara göre nasıl farklılaşır? En yalın haliyle, uzlaşma ilişkilere odaklanır. Savaşlar ve katliamlar yüzünden yıpranmış, nefret ve kine dönüşmüş bireyler arası (özellikle mağdur ile fail arasındaki) ilişkileri, gruplar arası (çatışmanın tarafı olan halklar gibi) ve de devlet ile yurttaşlar arasındaki ilişkileri iyileştirmeye hizmet eder. Ancak literatürde ve uygulamada, uzlaşmanın adaletin tesis edilmesi, tanınma ve hakikatin ortaya çıkarılması sağlanmadan mümkün olmayacağına dair artık genel bir kabul var. Örneğin uzlaşma kavramının teorize edilmesine büyük katkı sunmuş felsefeci Fanie du Toit, uzlaşmanın içsel bağlantılı olarak tanımladığı üç ayağından bahseder; uzlaşmayı bağışlayıcı kucaklama (forgiving embrace), hukukun üstünlüğünün yeniden tesisi (restoring of the rule of law) ve siyasi farklılıklara değer verme (valuing political differences) olarak çerçeveler. ^[2] Bağışlayıcı kucaklama ayağı; teolojik, mistik, ve kültürel pratiklerden yararlanmaya alan açarken, hukukun üstünlüğü ayağı GDA mekanizmalarının en temel mekanizması olan ceza yargılamalarına gönderme yapar. Üçüncü ayak olan siyasi farklılıklara değer verme ise genelde uzlaşma alanında en çok ihmal edilendir. Oysa ki siyasi görüş farklılıkları ve buna dayalı fikir ayrışmaları fiziki şiddet olmasa da hep olacaktır. Peki bu farklılıkları içerebilen ve bu farklılıkların özgürce dile getirildiği demokratik bir yönetim sistemi mümkün müdür? Bunu uzlaşmanın özü olan ilişkiler bağlamına oturtursak soru basitçe şudur; bütün bu savaşlar ve yaşanan ağır deneyimlerden sonra devletle yurttaş arasındaki ilişki nasıl iyileşir?

Fanie du Toit, Sarah Maddison gibi uzlaşma alanında çalışan kişilere atıfla “agonistik uzlaşma” kavramına başvurur. Agonistik uzlaşma, siyasal kuramcı Laclau ve Mauffe’nin “radikal demokrasi” teriminden uzlaşma çalışmalarına olan güncel bir katkıdır. Agonistik uzlaşma, demokratik, eşitlikçi ve çoğulluğa imkan tanıyan yeni bir anayasanın katılımcı bir şekilde yapılması ve devlet kurumlarının da buna uygun bir şekilde dönüşmesiyle mümkündür. Maddison, şiddet üreten sistemlerin değişip dönüşmesi için agonistik uzlaşmanın sağlanmasından bahseder. ^[3] Çünkü bu sistemler, silahların susmasıyla yok olmaz, aksine farklı formlarda var olmaya ve bu sefer farklı biçimlerde ezilme formlarını ve adaletsizlikleri üretmeye devam eder. Dolayısıyla, Maddison, Avustralya, Peru, Sierra Leone gibi farklı dünya deneyimlerini inceleyerek geliştirdiği teorik çerçevede, çatışma sonrasında bireyler arası ilişkilere odaklanmanın yanı sıra agonistik uzlaşmayı inşa etmenin önemine değinir.

Uzlaşmayı bu üç ayak üzerinden çerçevelediğimizde bitmeyen, uzun soluklu ve karmaşık bir süreç olarak ele alabiliriz. Sadece bireysel olarak ilişkilerin değil, gruplar arası ve devlet ile yurttaş arasındaki ilişkilerin dönüşümünün de uzun bir zamana yayılacağını öngörmek zor olmasa gerek. Ancak bu tür süreç odaklı bir alanda, uzlaşmayı büyük ideallerle tanımlamanın gerçekçi ve uygulanabilir olmadığını iddia ediyorum. Bu alanda hem pratik uzlaşma süreçlerine dahil olmuş hem de uzlaşma alanının şekillenmesinde rol almış Martin Leiner’in tanımını benimsiyorum: “Uzlaşma, ilişkileri yeniden inşa etme süreçlerine odaklanan kapsayıcı yaklaşım olarak tanımlanabilir. Amacı, “normal”, “güvenilir”, ve mümkünse “iyi” ve “barışçıl” ilişkiler yaratmaktır.” ^[4] Bu tanım iki açıdan benim için uygun hale geliyor. Birincisi uzun süre silahlı çatışmadan dolayı yıpranmış bir topluma illa barışçıl ilişkiler geliştirme dayatmasında bulunmuyor. Türkiye bağlamında bu bizi, “bir mozağiz, zaten yüzyıllardır bu zenginlikte yaşıyoruz” ifadesindeki gibi “ilişkilerimizi ‘altın yıllar’ dakine dönüştürürsek yeterli olur” iddiasından uzaklaştırıyor. Aksine uzlaşmayı önüne hedef olarak koymuş bir topluma şu seçeneği sunuyor; yasalar önünde eşit yurttaşlığın sağlandığı, ilişkilerin saygıya dayandığı ve silahlı şiddete dönüşmediği bir ortak gelecek kurgulanabilir. Dolayısıyla herkesin birbirini affettiği iyilik dolu bir toplum isteğini özellikle yıllardır ezilmiş kesimlere dayatmıyor (çünkü genelde bu affetme ve fedakarlık haksızlığa uğratılmış kesime yükleniyor). İkinci olarak da bu dayatmadan bizi azade ederken aynı zamanda nasıl bir toplumda yaşamak istediğimize kendimizin karar vermemize alan açıyor. Örneğin, toplumsal ilişkilerin yıpranmış olduğu, ezilmiş kimliklerin

devlete güveninin büyük ölçüde sarsıldığı Türkiye’de naif bir biçimde herşeye sünger çekerek mutluymuşuz gibi yaşamak zorunda değiliz. Yani mükemmel bir biçimde kucaklayıcı olmayan, ama öte yandan yasalar önünde eşitliğin sağlandığı, kurumsal ırkçılığın ortadan kalktığı silahların devreden çıktığı daha normalleşmiş bir ilişki düzleminde yaşama hedefi de bir seçenek olabilir. Velhasıl Leiner’in katıldığı tanım böyle bir seçeneği uzlaşmaya içkin bir hale getirmektedir.

Bu yazının yazılmasına sebep olan helalleşme tartışmalarında en dikkatimi çeken nokta, kavram tartışması oldu. Helalleşmeyi GDA çerçevesine oturtmayı öneren yazılar, ya da helalleşmenin dini çağrışımından ya da bağışlamaya olan vurgusundan dolayı reddedilerek onun yerine geçmişle hesaplaşma gibi terimlerin kullanılmasını gerektiğini öne süren tartışmaları takip ettik. Ancak bu tartışmaların çoğunun GDA’yı, uzlaşmayı ya da geçmişle hesaplaşmayı ayrı tarihsel süreçlerden süzülerek şekillenmiş akademik disiplinler olarak görmeden yapıldığını düşünüyorum. Elbette literatürdeki yeri merkeze alınmadan yürütülen tartışmalar kıymetlidir, ancak bu kısıtlılıkta kalması örneğin ayrı bir disiplin olan uzlaşma çalışmalarının (reconciliation studies) kendi içinde ürettiği ve sunduğu ilkeleri, değerleri ve yöntemleri, ezcümle kullanışlı imkanları ıskalamamıza neden oluyor. Bunlara ve daha fazla enstrümanla düşünmeye ihtiyaç var.

Bu noktayı not düştükten sonra, ilk olarak helalleşme çağrısının geldiği kişinin konumunu (pek çok sorunun kökenine atıf yaptığımız Cumhuriyetin kurucu partisinin lideri olması gibi) da göz önünde bulundurarak, “geçmiş yok sayıp yolumuza devam edemeyiz”i işaret etmesi açısından atılan ilk fişek olarak yorumladım ve olumlu buldum. Bir tür devamı gelmesi gereken ve içeriğinin doldurulması gereken iyi niyet göstergesi. Ancak illa literatürde bir yere oturtmak gerekirse, helalleşmenin dini çağrışımı ve kültürel bağlamdaki anlamına ithafen uzlaşma çalışmalarının, Fanie Du Toit’nun belirttiği ilk ayak olan bağışlayıcı kucaklama ayağının kapsamına yerleştirebiliriz. Dolayısıyla kocaman bir resmin sadece bir ayağının bir altbaşığı olarak ele almak bütüncül yaklaşabilmenin bir ölçütüdür de.

Son olarak geçiş dönemi adaleti ile uzlaşma arasındaki ilişkiye değinmek istiyorum. Bu iki alan birbiriyle zaman zaman kesişen, ortak ilkeleri taşıyan, bazen ortak mekanizmaları içeren (onarıcı adalet değerleri ve mekanizmaları gibi) alanlar olarak karşımıza çıkıyor. Bu iki alanın ilişkisine dair farklı düşünceler yıllardır yazılıp çiziliyor. Benim önerdiğim yaklaşım, uzlaşmayı büyük çerçeveye oturturken, GDA’yı uzlaşma sürecinde, uzlaşmanın kapsadığı ancak kendi özerk alanı olan bir dönem olarak tanımlamayı içeriyor ve literatürdeki yaklaşımlardan ayrışıyor. Özellikle de uzlaşma için gerekli olan yukarıda da bahsettiğim adaletin tesisi, tanınma ve hakikatin ortaya çıkarılması gibi olmazsa olmaz ihtiyaç ve taleplere yönelmiş, kendi özgün odağı olan bir parçası olarak görmeliyiz. Bu özgün odak ise mağdurlar ve mağduriyetlerin giderilmesidir. Bu yüzden GDA’nın uzlaşmanın içinde ama otonom olarak var olması oldukça önemli. GDA bu odağı en iyi şekilde karşılayabilecek mekanizmalar setine sahip bir alan; ceza yargılamaları, hakikat komisyonları, onarım ve kurumsal reformlar gibi mekanizmalarla. Bu otonomluğun altını çizmek isterim. Çünkü ceza yargılamalarına uzlaşmaya hizmet etsin diye müdahale edilerek ezilenlerin aleyhine olacak af kanunlarının çıkarılmasının önüne geçilmesi açısından da bu tespitin yapılmasını önemli buluyorum. Uzlaşma ile GDA ilişkisini oturttuğum çerçeve yıllardır cezasızlıkla mücadele etmiş, çatışmadan etkilenmiş insanların uzlaşma adına tekrar bir cezasızlıkla ve hayal kırıklığı ile karşılaşmalarının önüne geçecektir.

Unutmamamız gerekir ki uzlaşma ve çatışma dönüşümü için çokça kaynağımız var; bunlar insan hakları diskuru, hukuk, anayasa, dini ve kültürel pratikler, psikolojik yöntemler, siyasi uzlaşma pratikleri vb (radikal demokrasi gibi). Bu kaynakları birbirinin yerine geçirmeden, bağlamlara göre risklerini görerek, birbirini dışlamadan yerlerine oturarak kullanabilirsek eklektik ya da indirgemeci ve en önemlisi de dar yaklaşımın ötesine geçebiliriz.

^[1]Martina Fischer, 2011, [Geçiş Dönemi Adaleti ve Uzlaşma: Teori ve Uygulama](#), Berghof Foundation.

^[2] Fanie du Toit, 2018, When Political Transitions Work: Reconciliation as Interdependence, Oxford University Press.

^[3] Sarah Maddison, 2015, Conflict Transformation and Reconciliation: Multi-level Challenges in Deeply Divided Societies, Routledge.

^[4] Martin Leiner, 2018, Conclusion: From Conflict Resolution to Reconciliation, *Alternative Approaches in Conflict Resolution*, palgrava macmillan.

Blog sayfasında yer alan yazıların ve yayınların tüm hakları saklıdır. Blog yazıları yalnızca kaynağı gösterilerek kullanılabilir. Sayfada yayınlanan yazıların içeriği yazarın kendi sorumluluğu olup DEMOS'un herhangi bir hukuki ve/veya cezai sorumluluğu bulunmamaktadır.